

MAKTABLARDA BIOLOGIYA FANI O'QITISHNING TA'LIM-TARBIYAVIY AHAMIYATI

Karimova Zumradxon Isroildjonova

*Andijon viloyati Asaka tuman 11-umumiy o'rta ta'lim maktabi biologiya fani
o'qituvchisi*

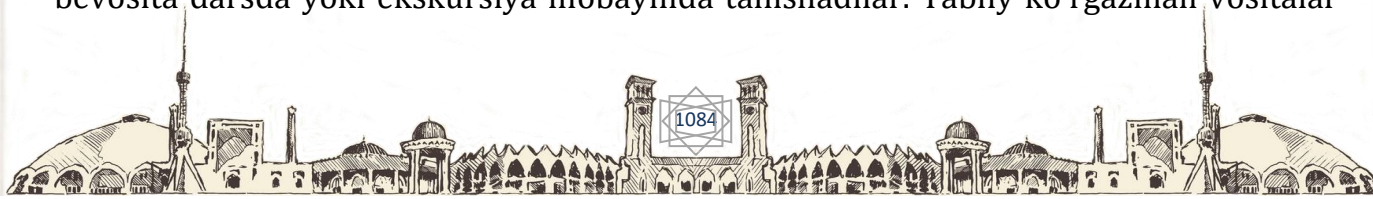
Annotatsiya: *Bevosita idrok qilish mumkin bo'lgan narsalar asosida olib boriladigan ta'lim ko'rgazmali ta'lim deb ataladi. Ta'lim berish vositalarning roli benihoyat katta. Atoqli rus pedagogi K.D. Ushinskiy bolani esda biror narsaning mahkam o'rnashib qolishini xohlovchi pedagog bolaning sezgi a'zolarini mumkin qadar ko'prog'ini: ko'zi, qulog'i, tovush organi, muskul sezgi va xatto iloji bo'lsa hidlash va ta'm bilishi organlarini esda tutib qolish jarayonida qatnashtirishiga harakat qilishi kerak degan edi. Ushbu maqolada biologiya o'qitishning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Biologiya, vosita, ta'lim, o'qitish, tabiat.*

ASOSIY QISM

Ko'rgazma vositalari ta'limini ongli bo'lishida nihoyatda katta ahamiyatga ega. Biologiya – hayot to'g'risidagi fan. Binobarin biologiya o'qitish jarayonida tabiiy ko'rgazmali vositalar-o'simliklar, hayvonlar, zamburug'lar, prokariot organizmlardan keng foydalanish tabiiy bir hol. Ko'rsatmali ta'lim faqat tabiiy ko'rgazma vositalarigina emas, shu bilan tasviriy ko'zga ko'rinadigan vositalariga ham asoslanadi. Ko'rsatmali vosita bo'lgan taqdiridagina o'quvchi tabiatdagi narsa va hodisalarni o'zaro taqqoslashi, ularning o'zaro o'xshashliklari, tafovutlarini aniqlay olishi mumkin. Ko'rgazmali vositalar yordamida o'quvchi o'rganilgan o'quv materialini analiz, sintez, abstraksiyalash, umumlashtirish konkretlashtirish, sistemalashtirish, xulosa chiqarish kabi aqliy operatsiyalarni amalga oshirishi mumkin.

O'qitish vositalari: tabiiy, tasviriy va og'zaki yoki verbal vositalarga bo'linadi. o'qitish vositalarini uch xilga ajratish bilish nazariyasiga va o'quvchilarning tafakkurini rivojlanish stadiyalariga mosdir. Biologiya kursiga kiruvchi o'quv fanlarini o'qitish 5-sinfdan boshlanadi. Bu o'quvchilarning o'smirlik davriga to'g'ri keladi. o'smirlik davrida bolalarni bilish faoliyatida ko'rgazmali harakat ustunlik qiladi. Kechki o'smirlik davrida tasviriy ko'rgazmali asosida fikr yuritish ya'ni tabiiy narsalarga emas, ularning tasvirlariga asoslanib idrok, tasavvur hosil qilish rivojlanadi. Yuqori sinf o'quvchilarining aqliy faoliyatida abstrakt-nazariy tafakkur yetakchi rol o'ynaydi. Ta'lim vositalarining barchasi biologiya mazmuni va o'quv faoliyatining tashkil qilish usullarini ifoda qiladi. Tabiiy ko'rgazma vositalari-mikropreparatlar, tirik yoki fiksirlangan o'simlik, hayvonlar ularning ayrim bo'laklari, kolleksiyalar tuluplar, gerbariyalar, biosistemalar (to'qay, tog' oldi, yaylov cho'l) bo'lib, ular bilan o'quvchilar bevosita darsda yoki ekskursiya mobaynida tanishadilar. Tabiiy ko'rgazmali vositalar

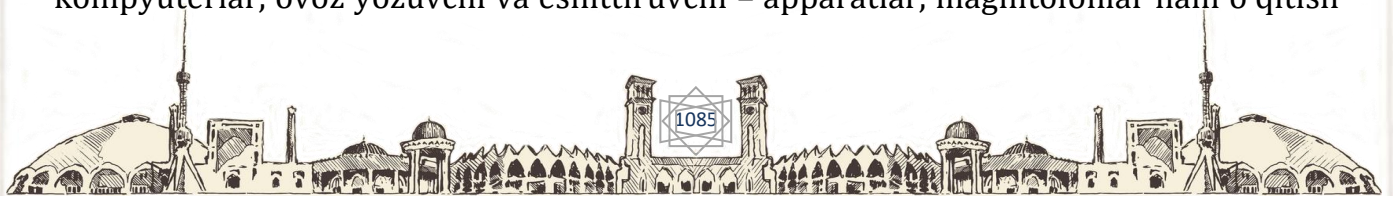

faqat ko'rish orqali emas, balki eshitish, xid, ta'm bilish organlari yordamida idrok qilinadi. Tabiiy ko'rgazmali vositalar o'rniga tasviriy ko'rgazmali vositalar ba'zan chunonchi hujayra, organizm ekosistemalar tuzilishi, moddalarning davriy aylanishiga oid jadvallar, sxemalar, moddalar, fotosuratlardan foydalaniladi. Kompyuter, multimedialar, tasviriy ko'rgazmali vositalarning alohida guruhi sanaladi. Og'zaki yoki verbal vositalar – bular darsliklar, ilmiy-ommabop kitoblar, o'qituvchining so'zi, televideniya yoki kinokadrlardagi diktor matni, kompyuter dasturlari (videokadrlar, modellar,) testlar, didaktik kartochkalardir. Tabiiy yoki tasviriy vositalarni o'quvchi tomonidan idrok qilinishi, ular ustida kuzatish, o'tkazish yoki faoliyat harakati yordamida amalga oshadi.

Maktablarda o'tkazilgan maxsus psixolog pedagogik tadqiqotlar o'qitish samaradoligi oshishi ko'p jihatdan o'quvchi sezgi organlarini dars jarayonida jalb etishga bog'liq ekanligini ko'rsatmoqda. o'quv materialini idrok etishda o'quvchining qanchalik ko'p sezgi organlari ishtirok etsa, uni o'zlashtirish shunchalik puxta bo'ladi. Bu jarayon allaqachon didaktikaning ko'rsatmali prinsipida o'z ifodasini topgan. Y.A. Komenskiy o'qitishda o'quvchining barcha sezgi organlarini jalb etish didaktikaning "Oltin qoidasi" deb aytgani bejiz emas. O'rta umumiy ta'lim o'quv yurtlarida biologiya o'qitishning barcha bosqichlarida ko'rgazmalilik ta'lim berish vositasi ekanligini unitmaslik kerak. Lekin "ko'rgazmalilik" atamasiga tabaqalashgan holda yondashish kerak, chunki, u har xil pedagogik tushunchalarni o'zida ifoda qiladi. Masalan "ko'rgazmalilik prinsipi", "ko'rgazmalilik o'qitish vositasi", "ko'rgazmali qurol" tushunchalarni farqlash kerak.

Ko'rgazmalilik prinsipi deyilganda biologiyani o'qitish jarayonida o'qituvchi amal qiladigan didaktik prinsip tushuniladi. Ko'rgazmalilik bir vaqtning o'zida sezish, mantiq, konkret, abstrak yo'li bilan bilishni o'zida birlashtirib abstrakt tafakkurni rivojlanishiga yordam beradi va ko'p hollarda uning tayanchi hisoblanadi. Ko'rgazmalilik o'qitish vositasi sifatida o'quvchilardan statistik va dinamik obrazlar hosil qilishga qaratilgan bo'ladi. Ko'rgazmali o'qitish vositasi o'z mazmuniga ko'ra ko'rgazmali qurol tushunchasiga yaqin, lekin hajmiga ko'ra unga nisbatan keng. Masalan bug'lanishga oid tajriba yoki teleko'rsatuv, sinf taxtasida ishlangan rasm ko'rgazmali vositasi bo'lib ko'rgazmali qurol hisoblanmaydi. Ko'rgazmali qurol – bu darsda o'qituvchi tomonidan qo'llanilgan konkret narsadir. U tulum, kolleksiya, gerbariya, tirik o'simlik, hayvon, jadvaldagi rasm, sxemalar, shuningdek, mulyajlar diafilmlar, tarqatma material, didaktik kartochkalar shaklida bo'ladi. O'rganilayotgan narsa va hodisalarning biologik mazmunini ifoda qiluvchi ko'rgazma qurollar o'qitish asosiy vositalar, har xil asboblardan, chunonchi, probirka, kolba, tarozi va shu singarilar qo'shimcha vositalar hisoblanadi. O'qitish samaradorligini oshirishda amaliy mashg'ulot va namoyish qiladigan tajribalarni o'tkazishga yordam beruvchi xususan, mikroskoplar, lupalar, shtativlar, reaktivlar asboblardan isituvchi asboblardan, pinset, preparoval ninalar, o'qitishning texnik vositalari – kodoskoplar, televizorlar, kompyuterlar, ovoz yozuvchi va eshittiruvchi – apparatlar, magnitofonlar ham o'qitish

vositalariga kiradi. Texnik vositalari orasida audiovizual va boshqa tabiiy tasviriy vositalar shu bilan ustunlik qiladiki, ular o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarning barcha bosqichlarini izchillik bilan ko'rsata oladi. Teleko'rsatuvlardan biologiya o'qitishda foydalanish tirik tabiatdagi voqea, hodisalarni sinfda o'rganish sifatini bir necha marta oshirish imkonini beradi. o'qitish jarayonida kompyuterlarni qo'llash o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish va nazorat qilish imkonini tug'diradi.

Ko'rgazmali vositalardan biologiya o'qitishning barcha jarayonlarida, masalan, yangi o'quv materialini tushuntirayotganda uni mustahkamlayotganda, o'quv ko'nikma - malakalarni shakllantirayotganda, u vazifasini bajarayotganda, o'quv materilini nazorat qilayotganida qo'llaniladi. O'qitish vositalarini darsda emas, balki sinfdan tashqari darslar ham qo'llash mumkin.

O'z tasnifi va ahamiyatiga ko'ra biologiya o'qitishda qo'llaniladigan ko'rgazmali vositalar asosiy va yordamchi xillarga ajratiladi. Asosiy guruhi - tabiiy, tasviriy, og'zaki xillarga yordamchilari - o'qitishni texnik vositalari va laboratoriya asbob uskunalaridir.

Tabiiy ko'rgazma qurollar o'z navbatida tirik, o'lik va fiksirlangan, tasviriy ko'rgazma qurollar tekis va hajmli xillarga ajratiladi. Tabiiy ko'rgazma qurollar maktab tirik burchagidagi tirik xayvonlar - baliqlar xasharotlar, qushlar, xona o'simliklari, qotirilgan, quritilgan, fiksirlangan ko'rgazma qurollar bo'lib, ularga tulumlarni, umurtqasiz xayvon kolleksiyalarini quritilgan suyaklarni, mikropreparatlarni, tarqatma materiallarni kiritish mumkin.

Tirik o'simlik va hayvonlarni dars jarayonida nomoyish qilish uchun avvaldan tayyorgarlik ko'rish lozim. Ularni tanlashda o'quv dastur talablari, mahalliy sharoit va tabiatni muhofaza qilish talablari e'tiborga olinishi kerak. Gerbariy, kolleksiyalarni ko'rsatayotganda shuni yodda tutish kerakki, ular tirik organizmlar to'g'risida to'liq tasavvur hosil qilmaydi. Shuni e'tiborga olib ular boshqa ko'rgazma vositalar bilan birgalikda namoyish etilishi lozim. Xuddi shunday holatni fiksirlangan xo'l preparatlarga nisbatan ham aytish mumkin. Chunki, ular uzoq vaqt davomida o'zlarini ranglarini yo'qotgan bo'ladilar. Tabiiy ko'rgazmali vositalarning biri mikropreparatlar hisoblanadi. Ular kichik organizmlar - bakteriya, zamburug'lar, bir hujayrali hayvonlar, o'simliklarning hujayraviy tuzilishini o'zida ifoda qiladi. Vaqtincha mikropreparatlarni tayyorlash ko'nikmasini hamma o'quvchilar egallashlari kerak. Ko'pgina tabiiy ko'rgazma vositalari laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish uchun zarur.

Tabiiy ravishda barcha darslarda o'simliklar, hayvonlar va boshqa tabiiy ob'ektlarni ko'rsatib bo'lmaydi. Ko'pgina hayvon, o'simliklarni, tirik tabiatning rivojlanish jarayonlari, qonuniyatlar maxsus tayyorlangan tasvirli ko'rgazma qurollar yordamida tushuntiriladi.

Tasviriy ko'rgazmali qurollar nihoyatda xilma-xil. Ulardan mulyajlar, statik, dinamik modellar, rangli jadvallar, rasmlar, didaktik kartochkalarni ko'rsatib o'tish

o'rinlidir. Qo'shimcha ko'rgazma qurollarga esa har xil asboblari, o'qitishning texnik vositalari kiritadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'ofurov A.T va boshqalar. Biologiyani o'qitishning umumiy metodikasi. (O'quv-metodik qo'llanma). TDPU., T.: - 2005.
2. G'ofurov A.T. va boshqalar. Biologiya (Evolyusiya va ekologiya) Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun darslik. – T.: “Sharq”, 2003. – 288 bet.
3. Azimov va boshqalar “Biologiya metodik qo'llanma”. “Ibn Sino” 2002y.
4. Tolipova J.O., G'ofurov A. T. Umumiy biologiyani o'qitish metodikasi. (11-5. sinf) Toshkent.: Sharq.- 2004, - 128 bet.

